

Eräs vuodevaatteen nimitys ja sen asiataustaa

1. Jokseenkin kaikkialla Suomessa muistellaan vielä, että ennen vanhaan käytettiin makuualustana — sängyssä tai lattialla — pitkiä olkia, joiden päälle levitettiin karkea vaate. Tätä vaatetta tarkoittava sanasto on sangen runsas, eikä tarkoitukseni ole sitä tässä esitellä enempää kuin aivan pieneltä osalta. Viitteeksi siitä, millaisista nimityksistä on kysymys, mainitsen jonkin esimerkin. Ensiksikin on suuri joukko *ala-johdoksia*, esim. *alus-yhdynnäisiä*, kuten *alusraanu* (*alusruanu* 'raanupeite, joka oli vuoteessa olkien peitteenä'; Kiihtelysvaara, R. E. Nirvi 1936), *alusraiti* ('rötistä t. muusta karkeasta kankaasta tehty lakana, jota käytetään vuoteessa olkien t. matrassin päällä'; Hämeenkyrö, M. Myllyharju 1936), *alustäkki* (Savossa ja Karjalan kannaksella, esim. 'arkivuoteen alusvaatteena pidettävä ryysy- t. rihma-kuteinen täkki'; Kangasniemi, O. Kuitunen 1924; »Vaaleista leikatuista räsyistä kudottu matto, jollaista ennen käytettiin vuoteessa aluslakanan asemesta. Kaksi levyä ommeltiin yhteen, siten saatiin *a.* sopivan levyiseksi»; Kuolemajärvi, E. Iivonen 1947), *alusvaate* (tietoja etenkin Lounais-Suomesta, Ala-Satakunnasta, Länsi-Uudeltamaalta, Suomenlahden saarilta ja Savosta, esim. 'rohdinkankaasta tehty karkea lakana, joka levitettiin olkien päälle vuoteessa'; Vampula, E. Lepistö 1938; *alusvuate* 'lattialle t. sänkyyn vuoteeksi levitettyjen olkien päälle levitettävä vaate jona käytetään mattoja ja raanuja'; Nilsia, S. Hämmäläinen 1938). Sieltä täältä on merkitty myös *alusta-yhdynnäisiä*, esim. *alustavaate* ('ennen sängynolkien päällä käytetty kaksikaistainen *rättimatto*, jonka kuteet olivat pumpulikangasta ja loimi pellavainen' Mäntsälä; oma mp. 1962). Paikoin Keski-Suomessa, Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa (hiukan muuallakin) tuollaisen alusvaatteen nimenä on saattanut olla *alu(i)nen* (esim.: »Alunen oli täällä ennen rökölöistä kuvottu raanu, joka pantiin vuojeolkien päälle, kun tilat tehtiin.» Nurmes, V. Tuukkanen 1937). Toinen laaja-levikkinen karkean sängynpeitteen nimiryhmä ovat *ryysy-yhdynnäiset*, esim. *ryysytäkki* t. *ryystäk(ki)* (Kannaksella ja Itä-Uudellamaalla, esim. *ryystäkki* 'aluslakanan asemesta käytetty tav. valkopohjainen, eri väreillä raidoitettu räsyistä kudottu vuoteen alustäkki'; Kirvu, Sirkka Pärssinen 1938; *ryystäkki* 'vaaleista kuteista tehty kaksilevyinen sängyn olkien päälle levitetty matto'; Pukkila, oma mp. 1962), *ryysyvaate* t. *ryysvaate* (Lounais-Suomessa ja Ala-Satakunnassa). Alueeltaan suppeita ovat johdokset *ryysäle*, *ryysäke*¹ (Kokemäenjoen laaksossa) ja *ryysykäs*, *ryysykäinen* (Päijät-Hämeessä). Edellä mainittujen nimitysten synty on aivan luonnollinen: yhtäältä nimenannossa on kiinnitetty huomiota siihen, että kyseessä on nukkujan alla oleva vaate, toisaalta taas samaisen vaatteen materiaaliin. — Lisäksi on joukko muitakin

¹ Viimeksi mainittu johdos on Vareliuksen Tyrvään pitäjänkertomuksessa: »ryysäke, jonka kuteet ovat leikellyistä ryysyistä» (Suomi 1854 s. 65).

rievuista t. rohtimista kudottujen vuodevaatteiden nimityksiä, kuten esim. ruotsalaiset (t. skandinaaviset) lainasanat *nu(k)keri* t. *nu(k)keli* (pohjalaismurteissa ja osassa hämäläismurteita Päijät-Hämeeseen saakka), *raanu* (ks. Kustaa Vilkuna, Vir. 1960 s. 273—), *ryijy* t. *röijy* (eräissä kannakselaispitäjissä ja sporadisesti muuallakin), *mantteli* (Keski-Pohjanmaalla), *täkänä* t. *täkämä* (Keski-Suomessa), *täpätti* t. *täpäkki*, *täpäkkä* (paikoin Uudellamaalla ja Hämeessä), venäläinen laina *poppana* (kaakkois- murteissa) ja omaperäiset johdokset *okuli* (Pohjois-Satakunnassa ja Etelä-Pohjan- maalla), *loimi* (Etelä-Savossa) sekä deskriptiivissävyiset *rökö* t. *rökönä* (Pohjois-Sa- vossa ja Pohjois-Karjalassa), *köntti* (Porin seudulla ja Pohjois-Satakunnassa)².

Alkuperältään yhtä läpinäkyvä kuin useimmat edellä mainitut nimitykset ei ole seuraavassa puheeksi tuleva suppeahkoalainen sanue.

2. Vuonna 1945 saapui Sanakirjasäätiöön seuraava tieto Taimi Luhtamaalta Myrskylästä: »*P o l t i n* eli *p o l t t i m e k s i* kutsutaan maton kuteista kudottua sänkymattoa, jota monet vanhat ihmiset käyttävät aluslakanan asemasta, ja se on kudottu niin kuin räsymattokin mutta vaaleilla kuteilla ja keskeltä ommeltu kiinni että on leveämpi. Myös on puhuttu *r i i h i p o l t t i m e s t a*.» Tieto osoittautui ainoalaatuiseksi, sillä siihenastiset kokoelmamme enempää kuin painetut sanasto- lähteetkään eivät tällaista tai edes tämän tapaista sängynpeitteen tai muun tekstiilin nimitystä tunteneet. Sanastajassa 1947 julkaistiin sitten tiedustelu (»Sanalipas» 1206), jossa kyseltiin *polttin*-sanaa ja myös muita sängyvaatteen nimityksiä. Kyselyyn tuli vastauksia koko joukko, n. 350, mutta ei yhtään ainoata positiivista tietoa *polttin*- sanasta eikä mistään sen tapaisestakaan. Myöhemmin on Sanakirjasäätiön arkistoon kuitenkin saatu muutama lisätieto tästä sanasta ja sen rinnakkaisjohdoksesta. Askola- lasta, Myrskylän naapuripitäjästä, oli Irma Nirvin cum laude -sanakeräelmässä (v:lta 1958) *polttin* : *polttimen*, jonka merkitys on selitetty: »Polttimia käytettiin vuo- teissa olkien päällä. Polttin oli tehty kahdesta pietimestä, kahdesta räsymaton kap- paleesta, jotka oli ommeltu keskeltä yhteen. Polttimen päät taivutettiin olkien alle. Kahden kielenoppaan mukaan leikattiin polttimien kuteet aina valkoisista rie- vuista.» Lisäainesta tuli 1960 suoritettussa sodanjälkeisen sanastustyön suuryrnnä- kössä, »Sananuotan» vedossa, joka tuotti ennalta aavistamattoman runsaan ja ar- vokkaan saaliin. Aili Nikula ilmoitti tällöin Askolasta sanan *poltti* 'paksu rohtimesta tai pellavasta kudottu lakanan tapainen, jota käytettiin olkien peittona sängyssä'³, ja sanan alkuperäinen »löytäjä» Taimi Löfberg (ent. Luhtamaa) kirjoitti Myrsky- lästä: »Ryöppy oli oikein paksusta karkeasta rohdinlangasta kudottu säkeiksi myl- lyyn menoa varten sekä *p o l t i k s i* sängyn päälle. Toiset käyttivät *s a u n a p o l t t i a* lauteilla kylvyn aikana.» Saunapolttia selitti Taimi Löfberg vielä myö-

² Näitä sanoja, erittäinkin niiden erilaisia käyttötapoja ja levikkiä on yksityiskohtaisesti selvittänyt Pirkko-Liisa Siitari juuri valmistuneessa pro gradu -tutkielmassaan »Lakanan nimitykset suomen murteissa» (118 konek.-sivua ja 8 karttaliitettä).

³ Sana sisältyy myös siihen vastaukseen, jonka Aili Nikula 1956 lähetti Myrskylästä Kansal- lismuseon kansatieteellisen osaston kyselyyn n:o 1 (Muistatko vanhan tuvan ja pirtin?): »— — Jossakin kuitenkin muistan hyvin, että vuoteissa oli alimaisena olkikerros ja sen päällä matonkuteista kudottu *poltti*. Ei siis patjaa ollenkaan.»

hemmin (kirjeessään 1962) näin: »Oli karkeista rohdinlangoista kudottu kapeampi, maton tapainen vaate, joka savusaunassa oli lauteilla, koska sauna oli kovin kuuma, ja voi olla nokisuudenkin vuoksi. Olen kylpönytkin saunassa, jossa oli poltti lauteilla 1930-luvun alkupuolella.» Edellisten lisäksi voidaan vielä mainita pari tietoa Elimäeltä. Eräältä 1868 syntyneeltä merkitsin 1962 yhdynnäisen *polttimattu*; tätä sanaa hän oli lapsuudessaan kuullut vanhojen elimäkeläisten käyttävän tarkoittamaan räsyistä tehtyä sänkyvaatetta, jonka loimet oli kehrätty paksuista rohtimista. Muuan toinen elimäkeläinen (synt. 1871 Mommolan kylässä), jolle *poltti* oli lapsuudenkodista tuttu, vastasi näin: »Se ol enstai sellai poltti kulottu räsyist, olkiem päällä. Se ol räsyist kulottu, valkosist räsyist, loimet ol rohtimisist langoist, ja sitte ne [kaksi polttia] ol neulottu keselt kiinne. Ja se ol kialottu niilen olkiem päällä että ne [oljet] pysy siäl. Sit ol sellai hianomp lakan; siin ol vähä ruavimp [lakana] sem poltim pääl, ja se ol hianomp mikä ol tyynym pääl. Silviisii min kotonnai ol ku mie olin kakaran.»

Mainittuihin Itä-Uudenmaan murteisiin rajoittuvat tietoni sänkyvaatetta tarkoittavasta *poltti* t. *poltin* -sanasta, joka siis kuuluu nykyään vain vanhan polven käyttämään sanastoon.

3. Läheisin vertauskohta Itä-Uudenmaan suomalaismurteiden *poltti* t. *poltin* -sanalle tarjoutuu läheisistä ruotsalaismurteista, joista merkitty *pol* sekä äänteellisesti että semanttisesti sopii suomen sanan yhteyteen. Sana on kirjattuna sekä Herman Vendellin (1907) että V. E. V. Wessmanin (1925—32) leksikoissa, edellisessä Pyhtäältä: 'två till bolstervar hopsydda mattstumpar', jälkimmäisessä Pernajasta: 'bred trasmatta av finare trasor; användes att täcka över blandkaret vid brännvinsbränning samt även att breda över halmen i sängen'. Sanasta on myöhempiäkin tietoja. Eva Weckmanin kuvauksessa »Ett besök i en gammal bondgård» (Hembygdsminnen, samlade av Elevförbundet vid Borgå folkhögskola XXI, 1947, s. 9) kerrotaan mm.: »Sängplatsernas utrustning var enkel. I äldre tider var underlaget långhalm, endast övertäckt av det s.k. »poltet», en grov vävnad, närmast påminnande om matta.» Edelleen *pol* sisältyy V. E. V. Wessmanin sanaluetteloihin Bidrag till kännedom om finlandssvenska folkhäl, tillägg II (Folkmålsstudier XV—XVI, 1954, s. 115) ja Främmande inflytelser i definlandssvenska folkhäl I (Folkmålsstudier XVII—XVIII, 1957, s. 109—110), mutta näiden tiedot perustuvat aikaisempiin Pyhtäältä, Pernajasta ja Porvoosta oleviin muistiinpanoihin.

Kirjallisuudessa esiintyvien tietojen lisäksi on *pol*-sanasta muistiinpanoja vielä Lapinjärven ja Liljendalin ruotsalaismurteista. Kansallismuseon kansatieteellisen osaston kyselyyn n:o 1 tulleissa vastauksissa on Lapinjärven Pekinkylästä (Bäckby) ilmoitettu: »Sängen var bäddad så, att man i äldsta tider lade långhalm löst i sängen, utanpå denna lade man en trasmatta som kallades *pol*» (Eva Rosas 1956). Kesällä 1962 merkitsin *pol*-sanana kolmelta Liljendalin ruotsinkieliseltä, joista kaksi (synt. 1880 ja 1883) oli sellaisen nähnyt lapsuudenkodissaan mutta kolmas (synt. 1887) kuullut isoäitinsä siitä puhuvan. Kaikissa tapauksissa *pol* tarkoitti kahdesta

kapeahkosta (nykyään yleistä lattiamattoa kapeammasta), useinkin säkkikangaskuteisesta räsymatosta yhteen ommeltua sänkyvaatetta.

Itä-Uudenmaan ruotsin *polt*-sanalle ei ole osoitettavissa äänne- eikä merkitysvastineita muista ruotsalaismurteistamme. Vendell varustikin sanakirjansa *polt*-artikkelin vihjeellä »lånord?». Miltä taholta mahdollinen lainaus olisi tapahtunut, siihen vastasi Wessman sanaluettelossaan *Bidrag till kändedomen om finlandssvenska folkhäl II* arvellen, että sanan originaalina olisi venäjän *полст' 'täck, fäll, filt'*. Varmana hän ei etymologiaansa pitänyt, koska on liittänyt sen jälkeen kysymysmerkin. Yhdistelmä onkin äännesyistä mahdoton. Myöhemmin Wessman on teoksessaan *Främmande inflytelser* s. 109—110 luopunut oletuksestaan ja yhtynyt v. 1953 esittämäni ajatukseen⁴, että suomenruotsin *polt* on laina ympäröivien suomalaismurteiden samaa tarkoittavasta *poltti* tai *pollin* -sanasta.

4. Mikä on Itä-Uudenmaan suomalaismurteiden *pollin*, *poltti* (> ruots. *polt*) -sanojen alkuperä? Koska niille ei hevin löydy naapurikielistä sellaista äänteellisesti sopivaa vastinetta, jota voisi pitää suomen sanan originaalina, on syytä käydä tarkastelemaan, sopivatko mainitut muodosteet *polltaa*-verbin johdoksiksi. Morfologisia esteitä ei ole. Entä miten semanttisesti?

Poltti t. *pollin* -nimiselle sänkyvaatteelle on karakteristista sen kokoomus: tavallisesti tuo vaate on tehty yhdistämällä kaksi räsymattoa, joiden kuteet usein olivat säkkikangasta, tai (rohdinlangasta kudottua) säkkiä. On siis luonnollista, että nimenannossa on juuri säkkikankaisuus voinut olla ratkaiseva. Asia käy aivan ilmeiseksi, kun tutustumme karkean säkin kansankielisiin nimityksiin. Suoraan tarkasteltavana olevan sänkyvaatteen nimityksen alkuperään johtaa Ylämaan murteen *pollin*, joka — Hilka Hiiren 1957 lähettämän ilmoituksen mukaan — on »sellainen säkki, joka on rohtimista kudottu». Toinen saman kantasanan johdos *politikainen* tarkoittaa Savon Kangasniemessä karkeaa ostosäkkiä (E. Hokkanen 1935). Sekä *pollin* että *politikainen* on käsitettävä elliptisiksi muodosteiksi yhdynnäisistä, jollaiset karkean säkin, usein nimenomaan nokkossäkin, nimityksinä ovat yleisiä.

Kansankielessä *polt*-alkuiset karkean säkin nimitykset esiintyvät verraten yhtenäisellä alueella, joka alkaa Itä-Uudeltamaalta ja jatkuu Kannaksen kautta Inkerin savakko-, äyrämöis- ja inkeröismurteisiin. Kysymykseen tulevien yhdyssanojen *poltikkaisäkki*, *politikaisäkki*, *politikassäkki*, *polltiaissäkki*, *pollinnaissäkki*, *polltenaissäkki* määriteosat ovat tietenkin nokkosta tarkoittavia *polltaa*-verbin johdoksia.⁵ Usein sanatiedoissa on mainittu, että kysymyksessä on juuri nokkoslangasta tehty säkki, esim.:

⁴ Artikkelissa *Det finlandssvenska ordet polt och dess semantik* (monisteessa *Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet* n:o 3 s. 38—48).

⁵ Kuten tunnettua, monissa muissakin kielissä 'nokkosta' ja 'polttamista' t. 'palamista' merkitsevät sanat kuuluvat yhteen, esim. viron *kõrvenõgesed* 'grosse Brennessel', vrt. verbiin *kõrvea*, *kõrbema* 'anbrennen'; mordvan *palaks* 'nokkonen', myös (M. N. Koljadenkovan ja N. F. Tsyganovan ersamordvan sanakirjan mukaan) »nokkosen ja muiden ihoa polttavien kasvien nimitys», vrt. verbiin *E paloms*, *M palõms* 'brennen (intr.), ausbrennen' (Paasosen 1909 *Mordwinische Chrestomathiessa* esittämä yhdistelmä, jonka P. joitakin vuosia myöhemmin — SUSA XXX₂₂ — hylkäsi, pitäen tällöin mordvan *palaks*-sanaa suomen *pellavan* äännevas-

Kymi: Erästä säkkiä sanotaan *polttiaissäkki*. »Polttiaisist tehti säkkii.» A. Metso 1904 | Viipuri: *polttikaissäkki* 'nokkoson kuiduista valmistettu säkki'. Ellen Valtonen 1933 | Kirvu: *polttikassäkki* 'ruskeanvärinen säkki, joka on valmistettu nokkosten kuiduista'. Ostettiin kaupasta. Laina Hämäläinen 1960 | Koivisto: On kyllä nokkosiakin käytetty kuitukasveina; niistä kudottiin säkkejä, *polttikaissäkkiä*. Ulla Mannonen 1940 | Kanneljärvi: *polttikaissäkki* 'nokkoskuidusta valmistettu karkea säkki'. Helvi Harju 1960 | Kivennapa: *polttikaissäkki* 'nokkoslangoista kudottu säkki'. Aino Kirjavainen 1960.

Muutamien tiedonantajien mukaan sana on jo saattanut yleistyä paitsi nokkoslankaisen myös muunkinlaisen karkean säkin nimeksi, esim.:

Lappeenranta: *polttimaissäkki* 'nokkoskankainen tai muu hyvin karheakankainen säkki'. J. Tiusanen 1947 | Sakkola: *polttikaissäkki* 'nokkoson kuiduista kudottu säkkikangas (ehkä hammupukin)'. V. Purontaa 1960.

Edellisten lisäksi on tietoja, joissa *nokkos* säkin merkitys on jo kokonaan jäänyt sivuun, esim.:

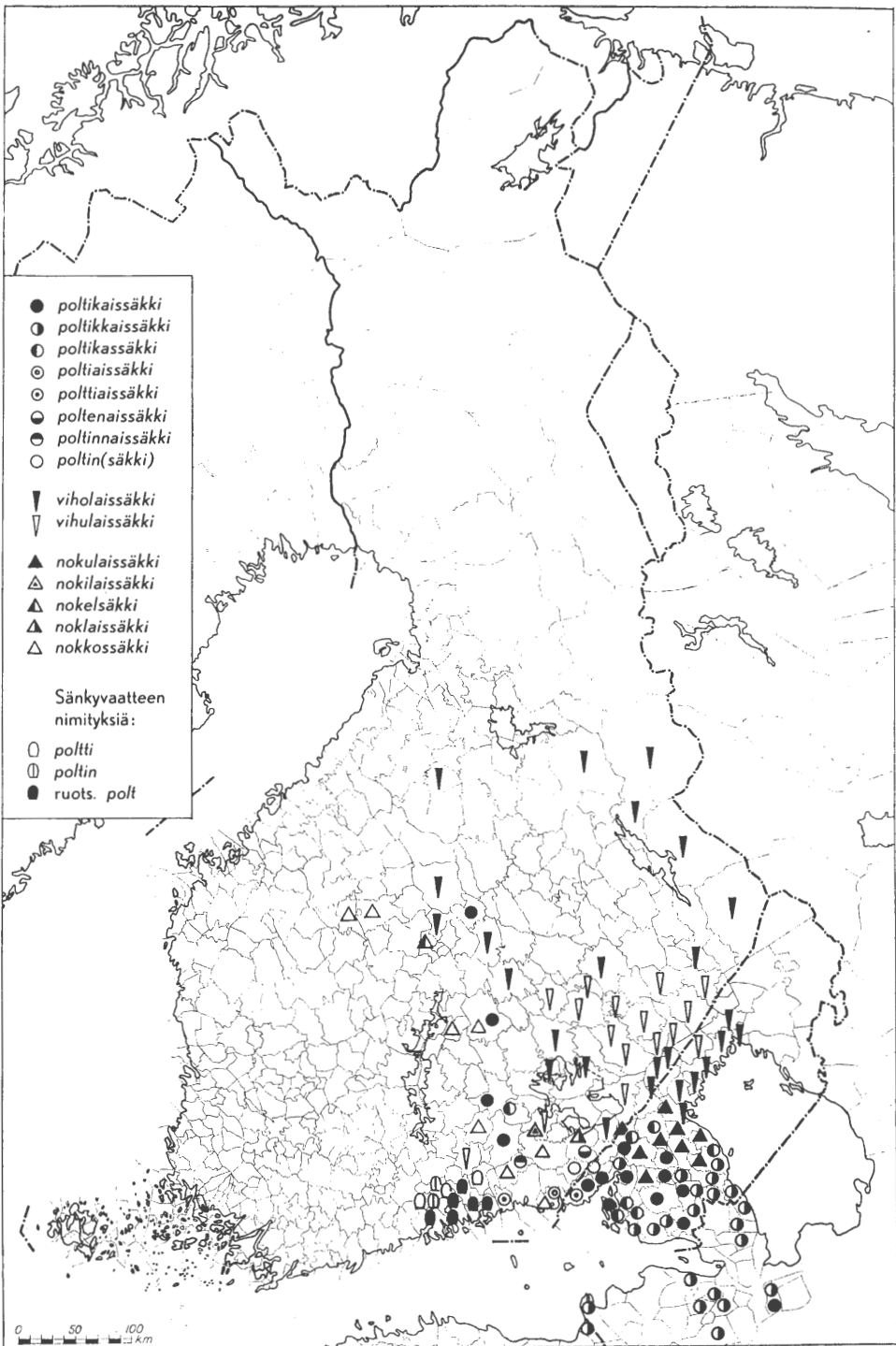
Pertunmaa: *polttikaissäkki* 'ulomainen karkea judesäkki (ei nokkosista kudottu), jossa oli n. 65 kg ruista'. Oma mp. | Kangasniemi: »*Polttikainen* on kaupasta ostettu karkea tyhjä säkki.» E. Hokkanen 1935 | Kivennapa: *polttikaissäkki* 'hamppusäkkejä, jotka olivat karkeampia kuin kotoiset pellavasäkit'. Liina Pulliainen 1960. — *polttikaissäkki* 'karkea esim. ostoleseiden mukana tullut viljasäkki'; »em mie tiijjämist hyö olliit teht». Oma mp. 1962 | Tuuteri: *polttikaissäkki* 'paksu, karheakankainen säkki'. R. E. Nirvi 1943 | Venjoki: *polttikaissäkki* 'paksu pellavasäkki'. Oma mp. 1954.

Samanaista alkuperäisen 'nokkos'-merkityksen hämärtymistä ilmenee muissakin *säkki*-yhdyntäisissä, joiden määriteosa on nokkosta tarkoittava sana. Näin on käynyt ensiksikin etymologisesti toistensa yhteyteen kuuluvissa *nok*-, *nuk*-alkuisissa yhdyssanoissa, joiden merkitykseksi on jonkin kerran ilmoitettu 'nokkoslankainen säkki', mutta paljon yleisemmin vain 'karkea tjs. säkki', esim.:

Savitaipale: *nokilaissäkki* l. *vihulaissäkki* 'nokkosista, nokkoson kuiduista kudottu karkea säkki'. Lempi Lamminpää 1960 | Kaukola: »Mutta ennen kun isävainajani toi Pietarista liivijauhoja eläinten rehuksi, niin ne olivat oikein paksusta ruskeasta kankaasta tehtyissä säkeissä. Ja niitä säkkejä sanottiin, että ne olivat nokkoson kuiduista valmistettuja. Kuulin kun äitini sanoi Anni-sisarelleni, jotta 'ota se nokulais-säkki, ku määät niit omenii ottamaa.'» S. Paavilainen 1940.

Äänekoski: »Nokelsäkeiksi sanottiin vanhoja, karheakuituisista kasveista (mahd. nokkosista) valmistettuja vahvoja, tummia säkkejä.» A. Hirvinen 1956 | Kangasniemi: *nokkossäkki* 'karkeasta kankaasta tehty n. 1 hl:n vetoinen säkki'. Tyyne Suuronen 1934 | Jaala: *nokkossäkki* 'karhea, ruskea puodista ostettu säkki'. Aino Oksanen 1925 | Antrea: *nokulaissäkki* 'judesäkki'. J. Tonteri 1960 | Kirvu: *nokulaissäkki* 'karkeasta kankaasta tehty viljasäkki'. Oma mp. 1962 | Heinjoki: Huonompia säk-

tineena); ruotsin *brännässla* 'Urtica urens', vrt. verbiin *bränna* 'polttaa'; saksan *Brennessel* 'Urtica', vrt. *brennen* 'palaa, polttaa'; latinan *urtica* 'nokkonen', vrt. *were* 'polttaa'.

kejä ennen sanottiin nokulaissäkeiksi. J. Helaharju 1940 | Vpl. Pyhäjärvi: *nokulais-säkki* 'perunasäkinä käytetty paksuista karkeista rohtimista kudottu säkki'. Maini Happonen 1960.⁶

Myös *viholais-* (resp. *vihulais-*) säkkiä koskevat merkitystiedot jakautuvat kahtia: muutamat ilmoittavat säkin olevan nokkoslangasta, mutta enimmässä ei tekoaineeksi ole mainittu nokkosta. Esim.:

Konginkangas: *viholaessäkki* 'vahvasta ja karheasta, viholaisista kehrätystä langasta tehty jauhosäkki'. Helmi Helminen 1928—29 | Juva: *viholaessäkki* 'karkea nokkoslangasta kudottu säkki'. Seija Heikkilä 1960 | Joroinen: »Vihulaessässä on niinkum pellavassa samallaesta kuituva. Siitä kuvotaaj joskus *vihulaessäsääkkiä*.» Ritva Hanhineva 1952 | Sortavala: »Nokkosia käytettiin ennen kuitukasveina, joista tehtiin n.s. viholaissäkkejä. Niistä tuli paksuja karkeita säkkejä.» M. Moilanen 1940.

Lavansaari: »Hyvin karkeasta kankaasta valmistettua säkkiä nimitettiin viholais-säkkiksi.» V. Hannula 1959 | Kärsämäki: *viholaessäkki* 'manillasäkki, joissa kuljetaan ostojauhot'. H. Syrjälä 1932 | Rautalampi: »Jauhosäkkejä nimitetään viholais-säkeiksi.» Aino Koivisto 1924 | Juva: *viholaissäkki*. »Nokkosia ei tiedetä käytetyn rihma-aineeksi. Eräitä jauhosäkkejä sanotaan tällä nimellä.» A. Inkilä 1937 | Kuhmo: *viholaissäkki* tark. paksua sokeri- tai kahvisäkkiä. N. Tikka 1937 | Pielisjärvi: *viholaessäkki* 'judesäkki'. Mirja Kankaanpää 1960 | Rääkkylä: *viholaissäkki* 'karkea viljasäkki'. Anni Mykkäsen kirjeen muk. 1962 | Ruskeala: *viholaissäkki* 'juuttisäkki'. A. Sorsa 1960 | Rautu: *viholaissäkki* 'niinisäkki'. Annikki Kuronen 1960.

Karjalaisella kielialueella, jossa nokkosen nimitys *šiiilahaine* (resp. *šiiilahaini*, *-haine*, *-hane*, *-haini*, *-jaini*) tai (osassa eteläkarjalaa ja aunukselaismurteissa) *šiiiloi* t. *šiiilo* t. *šiiulahaine* on yleinen säkkiä tarkoittavan yhdyntäisen määriteosana, merkityksenkehitystendenssi on sama kuin suomessa. Kuvaava on Kontokin Akonlahden kylässä 1910-luvulla puhuttua murretta talteen panneen Vilho Jyrinojan muistiinpano: »*šiiilahaisvärtšii* oli tehty paksuista hampun jätelangoista, mutta sen tiedettiin aikaisemmin olleen nokkoslangasta valmistettu.» — E. V. Ahtian sanastojen mukaan Säämäjärvellä ja Nekkula-Riipuskalassa *šiiiloihoavo* tarkoittaa nokkoskankaasta tehtyä säkkiä mutta Suojärvellä harvaa t. karkeakankaista kahvi- ja ryynisäkkiä. Suis-tamolta *šiiiloisäkki*-sanana merkitykseksi on ilmoitettu 'karkea ostosäkki' (Elma Mikkola 1930).

Sen aineiston valossa, joka edellä on esitetty, on Itä-Uudenmaan *poltin*, *poltti*-sanojen kehkeytyminen selvä. Ne ovat itsenäistyneet yhdyssanan määriteosasta, joka on ollut nokkosta merkitsevä *polttaa*-verbin johdos. Yhdyssana on tarkoittanut nokkoslangasta valmistettua säkkiä, myöhemmin yleensä karkeaa säkkiä, jollaista on käytetty mm. sängynolkien katteena. Elliptisiin *poltin*, *poltti*-muodosteihin on kiintynyt viimeksi mainittua, kansanomaisessa taloudessa erittäin tärkeää käyttöä tarkoittava merkitys.

⁶ Ne harvat nokkosäkki-tiedot, joita on Länsi-Suomesta, ovat jo kovin hämäriä, kuten esim. seuraava Luopioisista oleva: »Olen kuullut sanottavan ruskeita säkkijä nokkosäkkiksi. En tiedä sitten onko ne tehty nokkosista.» Hilda Virtanen 1940.

5. Nokkossäkistä saadut tiedot peittävät, kuten oheisesta kartasta näkyy, melkein koko Itä-Suomen ja edelleen Inkerinmaan ja Itä-Karjalan. Kautta koko nokkossäkkialueen on runsaasti mainintoja siitä, mihin tarkoituksiin mainitunlaisia säkkeitä käytettiin, samoin kuin siitä, mistä ne olivat tulleet. Seuraavassa vain muutama esimerkki.

Mäntyharjun murteessa (oma mp. 1962) *Urtica* on *nokkonen*, mutta karkean ostosäkin vanha nimitys on *poltikassäkki*. Tällaisia poltikassäkkejä tuli ulkomailta, ehkä Venäjältä, tuomaskuonan, luujauhon ja rinkiöiden mukana. Niistä tehtiin mm. jalkarättejä: »Ku tekee tuosta poltikassäkistä jalkorätit, nin ei se sillon hikovak, jalka.»

Valkealan vanhan polven muistaman mukaan — maist. Saulo Kepsun 1962 tekemissä muistiinpanoissa — *poltikaissäkit* tulivat ulkomailta, etenkin Venäjältä. Repimällä säkit auki yhdestä saumasta niistä saatiin sängynolkien katteita, »luntuja». Niistä ommeltiin myös patjoja, »pustereita», ja joku oli tehnyt lattiamattoakin.

Parikkalasta tiedetään (lis. Heikki Leskisen mp. 1962), että *viholaissäkit* tulivat Venäjältä ostetun tavarana, esim. sokerin ja apulannan päällyksinä. Näistä säkeistä tekivät etenkin vähävaraiset patjapusseja, »postelsäkkejä».

Lappeen Vilkjärvellä (Tyyne Tuhkaselta 1962 saamani ilmoituksen mukaan) viljasäkkeinä Venäjältä tulleita nokkossäkkejä pidettiin ennen taloissa vilja- ja jauhosäkkeinä, suutareille ne kelpasivat lestisäkeiksi, kerjäläisille kerjuupusseiksi ja joillekin äideille vipukätkyiksi; edelleen niitä käytettiin olkien päällä makuualusena *koikka*-nimisessä yksinkertaisessa vuoteessa sekä lattiamattoina kynnyksellä ja uunin edessä sekä patjapusseina, jolloin yhden hengen patjaan yhdistettiin kaksi, kahden hengen patjaan neljä nokkossäkkiä.

Vahvialan vanhassa murteessa nokkossäkin nimitys on *poltinsäkki* t. *poltikaissäkki*, kuten E. Aspiselta ja E. Käeltä olen 1962 saanut tietää. Näitä säkkeitä ei valmistettu kotona, vaan ne tulivat Venäjältä ostetun rehun (esim. auringonkukansiemenien) ja tupakanlehtien päällyksinä. Köyhissä oloissa etenkin lapset ja talollisten tuvissa asuvat »läksijämme» (= loiset, koturit) makasivat oljilla, joiden päälle oli levitetty yhdeksi levyksi halkaistu säkki. Niistä ommeltiin myös »pontsia» eli patjoja, kahdesta säkistä yhdelle hengelle ja kolmesta kahdelle hengelle. Lisäksi nokkossäkkejä käytettiin takkien välikovikkeiksi, jalkaräteiksi, navettaesiliinoiksi sekä lattian pesu- ja kuivausrievuiksi.

Jääsken Hirslammen kylässä (Sylvi Miettisen mp. 1962) »suuriperheisissä ja köyhissä oloissa oli hurstikin (= lakana) nokulaissäkistä». Nokulaissäkeistä tehtiin ennen myös patjan (»pulsterin») päällisiä. Kyntömiehet kietoivat jalkainsa ympäri suojaksi hiertymistä ja hikoilua vastaan nokulaissäkistä tehdyt rätit, »kyntörätit».

Karjalan kielen sanakirjan kokoelmissa ja muissa muistiinpanoissa sekä tietooni tullessa kirjallisuudessa ei ole yhtään varmaa tietoa siitä, että nokkossäkkejä olisi itse valmistettu karjalaishylissä, vaikka niitä taloudessa käytettiin moniin tarkoituksiin: työhouduiksi, lasten housuiksi, riihivaatteiksi, esiliinoiksi, patjakankaaksi,

jalkaräteiksi, pesurievuiksi, viljantuultamisvaatteiksi, hevosloimiksi, porras- ja eteismatoiksi jne. Niitä tuli jauhojen, suolan ja rinkelöiden päällyksinä Venäjältä ja — ainakin Vianaan (muistiinpanoni Vuokkiniemestä ja Kontokista) — myös Suomen puolelta.

6. Välittömät todisteet siitä, että suomalaiset (ja karjalaiset) olisivat itse valmistaaneet nokkoslankaa, supistuvat sangen vähiin, ja eräät niistäkin ovat hiukan epämääräisiä.⁷ Joukossa on kuitenkin muutamia aivan varmoja ja verraten yksityiskohtaisia kuvauksia, jotka valaisevat jo kauan sitten käytännöstä väistynyttä kansanomaista tekniikkaa.

Heti alkuun on syytä huomauttaa, että on muutamia tietoja, joiden mukaan nokkoslankaa ei itse valmistettu nokkoskasvin kuiduista, vaan sitä saatiin purkamalla nokkoslankaisia ostosäkkejä. Esim. Kivennavalla ennen »poltikaissäkkilöiss olliit liivjauhot» (ts. lehmille syötetyt vehnäiset rehujauhot), ja näitä säkkejä naiset »purkiit, kertasiit kolmekertaseks ja kuttoit mattoi, poltikaissäkkimattoloi» (oma mp. 1962). Lappeella taas — edellä mainitun Tyyne Tuhkasen ilmoituksen mukaan — nokkoslankaa saatiin ehjästä, mieluummin uudesta yksisaumaisesta »noklais- l. poltenaissäkistä». Sauma päätettiin auki siten, että etsittiin oikea ompeleen pää ja vedettiin molemmista langanpäistä yhtäaikaa, jolloin ommel purkautui. Kun nokkossäkki oli näin saatu levyksi, vedettiin keskeltä pari loimilankaa pois. Sen jälkeen säkki lyötiin nauloilla lattiaan kiinni ja vedettiin kaikki loimilangat pois. Ne solmittiin perätysten yhtenäiseksi langaksi ja vyyhdettiin sievästi pesua ja värjäystä varten. Kudelangat, jotka olivat enää »hulpilolangalla» kiinni, vyyhdettiin samoin. Pesun ja värjäyksen jälkeen kudottiin puretuista langoista pellavaloiimiin kauniita kolmiiniitisiä patjakankaita. Lattiamatot kudottiin moninkertaista kudetta käyttäen. Onpa sellaisiakin suuria mattoja, joissa nokkossäkkilanka on visusti sekoitettu villaan, ja matto näyttää kokonaan villaiselta.

Myös Kiihtelysvaarassa tapa on ollut tunnettu. R. E. Nirvi on 1937 kirjoittanut muistiin sanan *viholaisrihma* 'viholaissäkistä purettu rihma': »Sitä kerrattiin langaksi. Lankaa käytettiin hevosloimien ja raanujen loimeksi ja kuteeksi.»

Samoin on tehty valtakunnanrajan toisellakin puolella, Itä-Karjalassa. Esim. Kontokin Akonlahdessa on vanhoja nokkossäkkejä purettu ja niistä kudottu mattoa (ks. Vienan kansa muistelee s. 194.)

Ennen voitiin Petroskoista ostaa valmista nokkoslankaa, joka maksoi vain puolet siitä, mitä pellavalanka. Tästä ostonokkoslangasta kudottiin verkkoja, mer-toja ja rysiä. Kutuaikana tällaisella nokkoslankapyydyksellä sai paremmin kalaa kuin pellavaisella, sillä nokkoslanka kovenee vedessä, ja kutukalat tulevat mieluum-

⁷ Joistakin arkistoon saapuneista tiedoista näkyy, että lähettäjä on vain itsekseen päätellyt nokkoskuituja valmistetun: »Nokkosista tehtiin halvinta kangasta, kuten säkkeihin, pulsteripusseihin ym. Täten siis on täytynt tehdä nokkosista kuitujakin» (Savonlinnasta A. Seppänen, 1940).

min hieroutumaan kovaa pyyntineuvoa vasten.⁸ Ks. tarkemmin Lyydiläisiä tekstejä II s. 255—. ⁹

Nokkoskuidun jalostamisesta langaksi ja näin saadun nokkoslangan erilaisista käyttötavoista on viime vuosikymmeninä, jolloin kaikkinaisen muistitiedon keruu on meillä ollut sangen tehokasta, saatu tietoja enimmäkseen Keski- ja Itä-Suomesta, mutta hyvin niukasti maan länsiosista, Lounais-Suomesta ei lainkaan. Lounais-suomalaista käsitystä kuvaa Pyhästämaasta muistiin pantu sananlaskuksi muotoutunut toteamus: »Löyssä juttu ikä see et nupulkaisist tlee ihoi», = 'tyhjää puhetta kuten sekini, että nokkosista tulee aivinapellavia' (Nirvi—Hakulinen, Suomen kansan sananparsikirja s. 282). Tyhjää puhetta ei sen sijaan liene perinteen talteenpanijana ansioituneen Taavi Laaksosen kotipitäjästään Laviasta 1940 lähettämä vastaus Sanastajan kyselyyn: »Lapsena olen kuullut tarun jolloin nokkosista olisi tehty kangasta, jota sitten yksinomaan käytettiin haavoittuneiden siteiksi. Niinkään kerrottiin että nokkosista valmistettiin silkkiä. Nokkossilkki pyhä silkki, Nokkossilkki vihkisilkki. — Jos vaivaa kurkkutauti, kääri kaulaasi nokkossilkki.» Missä tällaista nokkossilkkiä oli valmistettu ja miten, sitä ei Taavi Laaksosen tiedonannossa mainita. Erään elimäkeläisen muistaman mukaan Arkangelista ja Repolasta tulleilla laukkukauppiaille oli myytävänä myös nokkoskankaasta tehtyjä päälinoja, mutta missä tehtyjä, sitä kertojani ei tiennyt.

Toinen Länsi-Suomesta oleva positiivinen tieto on Lavian naapuripitäjästä Pomarkusta: »Olen kuullu vanhain ihmisten kertovan, että nokkosia on käytetty kehräämiseen, mutta ei sitä ole ainakaan sataan vuoteen täällä päin käytetty.» J. Haapala 1940.

Keski-Suomen Karstulasta on O. Takkala v. 1940 lähettänyt seuraavan kiintoisan ilmoituksen: »Karstulassa oli maanviljelysnäyttelyt siinä 1880-luvulla.¹⁰ Näyttelyyn oli tuotu nokkoslankaa, jonka langan kehruusta eräs nainen sai palkinnon.» Edellisen perusteella saattoi pitää mahdollisena, että joku karstulalainen vielä tietäisi kertoa nokkoslangan valmistuksesta. Tällaiseksi henkilöksi osoittautui mainitun O. Takkala -vainajan veli Ilmari Takkala, joka kertoi asiasta seuraavaan tapaan: »Samoihin aikoihin kuin hamppu ja pellava revittiin maasta ja sidottiin pioihin olkisiteillä, valittiin karjakujen varsilta ja nurkanpielistä hyvin pitkää, yli metristä nokkosta ja sidottiin pioihin. Piot upotettiin rapahautaan kovien painojen alle. Kun nokkoset olivat usean viikon liottamisen jälkeen pehminneet, ne nostettiin ylös ja pantiin pisteaitojen harjalle kuivumaan ja samalla valkenemaan. Samalla nokkosista irtosi sydänluu. Sitten nokkoset kuivattiin saunassa kovassa kuumuudessa ja loukutettiin samalla tavalla kuin pellavakin. Kun luut olivat nokkosista irtaantuneet, ne lihdattiin, sitten vitoimella pölytettiin ja lopuksi puhdistettiin sianharjak-

⁸ Käsitys, että juuri kalanpyydykseen nokkoslanka on sopivinta, on tunnettu muualtakin. Esim. Tammelasta on muistiinpano: »nokkoslanka on parasta mertalankaa» (L. Leino 1951).

⁹ Äänisvepsäläisessä Metsäntaan kylässä kerrottiin maist. Reino Peltolalle 1943, että kangasnuottaa, jolla pyydettiin kutuaikana rantakalaa, oli käytetty ennen nokkosrihmaa — nähtävästi peräverkon kutomiseen.

¹⁰ Tarkoittaa Vaasan läänin maanviljelysseuran järjestämää näyttelyä Karstulassa 7. 7. 1892.

sista tehdyllä harjalla. Harjattaessa nokkosesta irtaantui pois tappura ja jäljelle jäi ihonokkonen eli paras kuitu. Näistä sitten eukot kehräsivät lankaa, joka oli kyllä aika lailla vahvaa ja karkeaa.» Nokkoslangasta tehtiin Ilmari Takkalan muistin mukaan vain säkkejä.

Vuosisatamme ensimmäiselle kymmenelle vie meidät Kotkan edustalla olevalla Tiutisen saarella 1902 syntyneen ja siellä varttuneen Valma Onerman kertomus, jonka maisteri Esko Immonen kesällä 1955 pyynnöstäni pani muistiin: »Nokkosta on kahta lajia: tavallista ja rautanokkosta. Kun olin sylissä pidettävä lapsi, niin edellisestä valmistettiin lankaa; pienempilehtinen rautanokkonen ei siihen tarkoitukseen kelvannut. Nokkosta käsiteltiin jotenkin samaan tapaan kuin pellavaa. Nokkoset sidottiin lyhteisiin, pantiin aidalle kuivumaan, liotettiin vedessä, kuivattiin jälleen, loukutettiin ja »raasittiin häplässä», jossa nokkosen kuidut irtaantuivat. Kotona kehrättiin rukilla nokkoslankaa, josta kertojan äiti kutoi nokkoskangasta. Osaksi langat värjättiin ennen kutomista, jolloin kankaasta voitiin tehdä ikkunaverhoja, nenäliinoja, pöytäliinoja ja pyyheliinoja. Värjäämättömistä langoista tehtiin säkkejä, väliaikaisesti nokkosmattoakin. Nokkoskankaasta tehtiin myös harmaanvärisiä mutta auringossa valkenevia paitoja, paitasärkki-nimisiä, joita käytettiin riihessä ja muissa likaisissa töissä.»

Pohjois-Karjalan Rääkkylästä ilmoitti Anni Mykkänen (kirjeessä 1962), että hänen lapsuudessaan naapurin naiset nyhtivät pitkiä nokkosia pellava-aikana ja käsitelivät nokkosia kuten pellavaa, »mutta saivat kovin vähän siitä kuitua, joten se ei pitemmälle kannattanut».

Pielisjärveltä on Tyyni Vahter 1937 merkinnyt nokkoslangan valmistuksesta kertojansa omaan näkemään perustuvan selostuksen, jota Toini-Inkeri Kaukonen on referoinut tutkimuksessaan Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa s. 25, mainiten samalla, että se on »ainoa kuvaus kansanomaisesta nokkosen muokkauksesta Suomessa».

Kaakkoismurteiden alueella nokkoslangan valmistusta koskevat maininnat ovat runsaimmat, mutta nekin vievät useiden vuosikymmenien taakse. Hiitolasta on parikin tietoa, joista toisen mukaan »viholaiset käsiteltiin samalla tavalla kuin pellavat. Viholaislanka oli rumaa ja hyvin heikkoa ja varsinkin köyhät joutuivat sitä käyttämään» (Elvi Pöysti 1957). Vuonna 1956 merkitsin muistiin eräältä hiitolalaiselta, että »Kurose ämmä (kertojan isoäidin äiti, kotoisin Hiitolan Kurosjärveltä) keträs viholaisist rihmoa. Hänel ol vokit lavas viholaiskuontalo.» Heikosta, haperosta langasta saatettiin vielä nytkin sanoa: »niihä teä on ku viholaisnuoroa» ja »teä on nii hopleä ku viholaisnuoroa».

Vpl. Pyhjärven entisiä oloja kuvaa Ester Majamaalta 1962 saamani tieto: »Poltikassäkkejä oli kahta lajia: kotona valmistettuja ja ulkoa tuotuja, muistaakseni Venäjältä. — — Olen kuullut puhuttavan, että 'notkeet poltikassaiset o pellava väär-tii poltikassäkis'. Nokkoset valmistettiin silloin kehräyskelpoisiksi pellavan tapaan. Mutta tämä tapa oli jo minun nuoruudessani harvinainen. Tuli nähtävästi parempi tulos päistäreistä kehräten, kun niihin sekoitti pellavaa.»

Valkjärveltä on lyhytsanainen mutta nähtävästi luotettava maininta: »Nokkosta valmistettiin samalla tavalla kuin hampusta paksua rihmaa, josta kudottiin säkkejä» (A. Liski 1940).

Edellisiä yksityiskohtaisemman kertomuksen nauhoitin kesällä 1962 Vuoksenrannan Korpilahden kylässä syntyneeltä ja siellä talvisotaan saakka eläneeltä Eeva-Liisa Ravantilta (synt. 1885), jonka kanssa kävin seuraavan keskustelun:

P.V.: No sie olet näht kun nokulaisist keträttii?

— Oonha mie nähtü, oom mie näht niitä ku mie oo tehtkii!

P.V.: Isse teht, nokulaisist! No sanohan nyt kui ja minkälaisist!

— No ku myö mäntii sinne ni siel ol pitkii nokulaisii mei läävä takan, ja siitte . . . Majamäen naiset sannoit jot niist saap rihmaa. Mie sano: »Oottaks työ tehneet?» Hyö sannoit: on hyö tehneet. Mie otin ne nokulaist, ensittäi mie nyhin ne, siitte mie pañin ne sellasille pijoiloile, ja kuivaşin ne. Siitte . . . loukutin, loukuttamal loukutin. No niistä tul sit pellova-, niku pellovasta mut eihä se nii valkija olt. Ja siitte ku ne ol loukutettu siitte mie otin kartan kätehei ja vähä niiku harjaşin niitä vähä. No siitte . . . harjaşij ja harjaşij ja, siitte pañi semmoşil kuontaloil käärin sellasil kuontaloille ja aloñ keträtä. Pañin . . . semmoñe lapa ol siitte missä se kuontalo ol sit siinä, yläpuolel vokkii, rulla yläpuolel, mie aloñ näil lappaa ni rihmaaha siitä tul, siint tul rihmaa.

P.V.: Millaşt se ol keträtä?

— Huonooha se keträtä ol huppaa mutta, kyllähä sitä keträş, ja siit tul säkkilöi, ko ej olt säkkii yhtää, ei yhtää, kaikk olliit vieneet.

P.V.: No missä se ol?

— Se ol Vuokserannal ja siel meijjä entisessä kotonna Saunakorvel, mis mie nyt oliv viimoşii aikoi. Se ol Saunakorpi-nimine talo, mis sitä mie tei. Sellaşta se o. Ja nii siitä sit pantii kankaale, ja kuvottii säkkii, jotta missä viljoi kuletettii, ja piettii.

P.V.: No pysykö ne säkit koos?

— Voi veikkoñe, ky-lläh! (nauraa)! Nii se ol ko kangasta, kangastaha se ol, ko ne nyt kuivattii ja tehtii sellasiks niiko pellovaatkii ni, olha se, niiku rihmaa — nää sannoot langaks, mie sano ain pellovaista rihmaa ja, mitä keträtää se o rihmaa.

Nii mei naapurin naisetkii tekkiit siint säkkilöi, jo ne on nyt assuut tuol Somerol, Kauraketos.

P.V.: Ne Majamäe naiset?

— Nii, ne o siel, ja siel o ja vanhoi ihmisii sielläppäi, kyl ne muistaat kaikki.

Tiedot siitä, että Itä-Karjalassa olisi nokkoskuuduista valmistettu lankaa, supistuvat hyvin vähiin. Tapa on ollut kuitenkin tuttu ainakin paikoin Aunuksessa — Viennassahan nokkosta kasvaa vähän, pohjoisosissa ei ollenkaan.¹¹ Vuonna 1884 Haljärvellä syntynyt kertojani Stefan Huotarinen muisteli äidinisänsä maininneen, että ennen, kun kansa oli niin köyhää, etteivät voineet pellavansiementä ostaa, kerättiin syksyllä nokkosia, liotettiin vedessä, hiukan valkaistiin ja sen jälkeen käsiteltiin aivan samoin kuin pellavaa; nokkoskankaasta ommeltiin housuja, jotka olivat hieman

¹¹ Hulténin Atlas över växternas utbredning i Norden -teoksen mukaan *Urtica dioeca* on yleinen linjan Karunki—Ranua—Suomussalmi—Vuokkiniemi eteläpuolella. *Urtica* urensin pohjoisraja on Raabe—Kajaani—Repola—Karhumäki. — Vuokkiniemen Venehjärveltä kotoisin oleva karjalaisvaimo kertoi minulle: »Ei meilä ennen ollunkana tšiiilahäisje; vain viimeşellä alko ilmautuu».

punertavia, mutta yhtä kestäviä kuin pellavasta tehdyt (ks. Lyydiläisiä tekstejä II s. 258—259).

Edellä olevien hajatietojen perusteella ei ole mahdollista päätellä, kuinka vanha nokkoslangan valmistustaito Suomessa on. Sillä voi olla vanhat juuret, koska nokkoskankaan palasia on tavattu Länsi-Suomen ja Karjalan rautakautisista hautalöydöistä (Tallgren, Suomen muinaisuus s. 177, 200), mutta osaksi nokkoskuidun muokkaus lienee katsottava pellava- ja hampuppulan aikana harrastetuksi suhteellisen myöhäiseksikin hätätoimeksi.¹²

Mainittakoon lopuksi, että nokkosta ovat tekstiilikasvina käyttäneet monet kansat. Ersamordvalaiset ovat pitäneet nokkosista kudottuja juhlahameita 1800-luvun puolivälissä, ks. Paasonen, Fi. *pellava* 'lein' (SUSA 30₂₂ s. 1—7). Ostjakit ja vogulit ovat tehneet nokkosista lankaa ja nuoraa paikoin vieläpä tämän vuosisadan alkuun saakka, ks. Sirelius, Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen s. 20— (SUSA 22) ja Karjalainen—Toivonen, Ostjakisches Wörterbuch s.v. *пүпън*. Nokkoskuidun muokkauksesta on tietoja — osaksi hyvin vanhojakin — useilta muiltakin Euroopan ja Aasian kansoilta, mm. germaaneilta, venäläisiltä,¹³ monilta turkkilais-tataarisilta kansoilta, ainuilta jne., ks. esim. J. Hoops, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde III s. 309—310 (Strassburg 1915—16), V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere, 8. p. s. 598—599 (Berlin 1911), Margrethe Hald, The Nettle as a culture plant (Folk-Liv 1942 s. 28—49), A. A. Popov, Pletenije i tkatšestvo u narodov Sibiri v XIX i pervoi tšetverti XX stoletija (Sbornik Muzeja Antropologii i etnografii XVI, Moskva—Leningrad 1955, s. 51—58).

¹² Nokkosien muokkaamista tekstiilikuiduiksi kokeiltiin v. 1954 Hämeenlinnassa Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopistossa. Tulos jäi melko vähäiseksi, nähtävästi siitä syystä, että nokkoset koottiin liian myöhään, vasta syyskuussa.

¹³ Esim. Äänisen seudun venäläiskylissä valmistettiin vielä viime vuosisadan lopulla nokkoslankaa, josta kudottiin verkkoa, kuten Haljärven ja Kenjärven lyydiläisiltä olen kuullut.

Eine Bettuchbenennung und ihr sachlicher Hintergrund

VON PERTTI VIRTARANTA

In der finnischen Sprache gibt es eine grosse Anzahl von Benennungen für ein einfaches, grobes Bettuch, wie es früher auf dem losen Stroh ausgebreitet wurde, um darauf zu schlafen. Der Ursprung der meisten Bezeichnungen dafür ist ganz klar: einerseits hat man bei der Namengebung berücksichtigt, dass es sich um ein Tuch unter dem Schläfer handelt, andererseits hat man an das Material gedacht, aus dem es hergestellt war; ausserdem gibt es einige Lehnwörter. Die einzelnen Benennungen verteilen sich dialektgeographisch auf deutlich abgegrenzte Gebiete, die aus Dialektkarten in der gerade fertiggestellten Pro gradu -Arbeit von Pirkko-Liisa Siitari »Lakanan nimitykset suomen murteissa« (Die Benennungen des Lakens in den finnischen Mundarten) hervorgehen.

Der vorliegende Artikel behandelt die Bettuchbenennung *poltti* oder *poltin*, die in den finnischen Mundarten des östlichen Uusimaa angetroffen worden ist. Sie bezeichnet ein auf dem Bettstroh auszubreitendes Laken, das aus zwei ziemlich schmalen Stücken zusammengenäht ist, gewöhnlich aus zwei Sacktuchflickenteppichen oder aus zwei Säcken. Das Wort ist sehr selten geworden, weil grobe Laken von der erwähnten Art im allgemeinen nicht mehr in den Haushaltungen verwendet werden.

Das nächste Vergleichsobjekt für das Wort *poltti* oder *poltin* bietet sich in den schwedischen Mundarten des östlichen Uusimaa, wo man (sowohl für Wörterbuchzwecke als auch sonst) das Wort *pol* aufgezeichnet hat, das nicht nur lautlich, sondern auch semantisch zu dem finnischen Wort passt. Schwed. *pol* muss als eine Entlehnung aus dem entsprechenden finnischen Wort angesehen werden. Diese Richtung der Entlehnung ist u. a. aus dem Grunde natürlich, dass sich für *pol* keine lautlichen oder bedeutungsmässigen Entsprechungen in anderen schwedischen Dialekten aufzeigen lassen, sondern dass

dieses Wort auf die schwedischen Mundarten von Ost-Uusimaa beschränkt ist.

Der Verf. gibt dann einen umfangreichen Überblick über die Benennungen eines groben Sackes, namentlich eines solchen aus Nesseltuch, in den finnischen Dialekten (s. auch die dem Aufsatz beigefügte Karte). Im Lichte des aufgeführten Materials scheint die Herausbildung des Wortes *poltti*, *poltin* klar zu sein: das Wort ist eine Verselbständigung aus dem Bestimmungsteil eines mit *pol* beginnenden zusammengesetzten Wortes, der eine Ableitung von dem Verb *polttaa* 'brennen, verbrennen' ist. Das zusammengesetzte Wort (z. B. *polttinsäkki*) hat ursprünglich einen aus Nesselfaden gewebten Sack bezeichnet, später einen groben Sack überhaupt, wie er u. a. zum Bedecken des Bettstrohs benutzt wurde. An den elliptischen Formen *poltin* und *poltti* ist die letztgenannte Bedeutung haften geblieben, die im volkstümlichen Haushalt wichtig war.

Gegen Ende des Artikels werden andere als sprachliche Beweise dafür betrachtet, dass die Finnen selbst Nesselfaden hergestellt haben. Der Verf. hat durch Erkundigungen und persönliche Befragungen etwa zehn glaubhafte Schilderungen vom Gebrauch der Nessel als Textilpflanze in alter Zeit erhalten. Am meisten ins einzelne gehen die Schilderungen aus Karstula in Mittelfinnland, von der Insel Tiutinen vor Kotka und aus der früher finnischen Gemeinde Vuoksenranta auf der Karelistischen Landenge; die Beschreibung der Nesselbearbeitung vom letztgenannten Ort wird hier als literierter mundartlicher Text nach dem Magnetophonband veröffentlicht. — Schliesslich erwähnt der Verf. noch kurz die Verwendung der Nessel als Textilpflanze bei anderen Völkern, und zwar von den finnisch-ugrischen Völkern bei den Läden, Mordwinen, Ostjaken und Wogulen, ferner bei vielen anderen europäischen und asiatischen Völkern.